

ADAM MAGRUK¹

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-9468-624X](https://orcid.org/0000-0001-9468-624X)

METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK)²

[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-2475-8660](https://orcid.org/0000-0003-2475-8660)

Rocznik Teologiczny
LXVII – z. 1/2025
s. 51-62
DOI: 10.36124/rt.2025.03

Pojęcie autokefalii w Kościele Wschodnim do XIII wieku

The concept of autocephaly in the Eastern Church up to the 13th Century

Słowa kluczowe: autokefalia, arcybiskup autokefaliczny, Konstantynopol, Kościół Cypryjski, kanony

Key words: autocephaly, autocephalous archbishop, Constantinople, Church Cyprus, canons

Streszczenie

Artykuł przedstawia analizę pojęcia „autokefalii” w kontekście językowym, historycznym i kanonicznym, ukazując jego ewolucję do XIII wieku. Badanie koncentruje się na etymologicznych źródłach terminu obecnych już w 34. Kanonie Apostolskim oraz jego instytucjonalnym rozwoju od wczesnych arcybiskupstw autokefalicznych (VII w. – 33, przed upadkiem Konstantynopola – 80) do ukształtowania formalnego statusu Kościołów autokefalicznych. Analizowane są kluczowe etapy tego rozwoju: kanonizacja przez Sobór Nicejski (325 r.), model pentarchii, interpretacje Teodora Balsamona (XII w.) i inne. Praca dokumentuje transformację pojęcia od politycznych konotacji (*sui iuris*) ku ściśle kanoniczno-eklezyjologicznemu znaczeniu.

¹ Ks. dr Adam Magruk, Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

² Metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), Wydział Teologiczny Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

Abstract

The article presents an analysis of the concept of “autocephaly” in linguistic, historical, and canonical contexts, tracing its evolution up to the 13th century. The study focuses on the etymological origins of the term, already present in the 34th Apostolic Canon, and its institutional development from the early autocephalous archbishoprics (7th century – 33, before the fall of Constantinople – 80) to the formal establishment of the status of autocephalous Churches. The key stages of this development are examined: its canonization at the Council of Nicaea (325), the model of the pentarchy, the interpretations of Theodore Balsamon (12th century), among others. The paper documents the transformation of the concept from political connotations (*sui iuris*) toward a strictly canonical and ecclesiological meaning.

1. Wstęp

W związku z obchodzoną w 2024 roku 100-tną rocznicą otrzymania statusu niezależności przez Cerkiew prawosławną w Polsce, najczęściej pojawiającym się w tym aspekcie terminem była „autokefalia”. W niniejszym artykule autorzy podejmą analizę pojęcia „autokefalii” zarówno z perspektywy etymologicznej, jak i poprzez omówienie kolejnych etapów jego historycznego rozwoju — od pierwotnego administracyjno-politycznego znaczenia w Bizancjum aż po status ściśle kanonicznego kryterium niezależności Kościołów lokalnych. Przedstawione zostaną zasady nadawania autokefalii na przestrzeni dziejów chrześcijaństwa wschodniego, dosłowne znaczenie tego terminu oraz historyczny kontekst jego użycia w różnych okresach istnienia Kościoła.

2. Etymologiczne i semantyczne podstawy pojęcia autokefalii

Pojęcie „autokefalia” posiada swoje korzenie w języku greckim. Składają się na nie dwa człony: *αυτός* – „sam”, „jeden” oraz *κεφαλή* „głowa” (Tsirelīs 2013, 26), „życie”, „przywódca”, „władza”, „czyste źródło”, „początek np. rzeki” (Mpampiniōtīs 2002, 319; Abramowiczówna 1958, 653-654). Innymi słowy, autokefalia oznacza „posiadać głowę” lub „władać samorządnie”. To życie samodzielne, kierowane niezależnie

od kogokolwiek, to podejmowanie decyzji bez jakiegokolwiek zewnętrznej ingerencji (Tel'pis 2023, 260). Greckie κεφαλή to także największa, najwyższa i tym samym najważniejsza część każdego przedmiotu, krawędź, wierzchołek, jego szczyt. Z drugiej strony zatem, autokefalia – to ciągłe bycie na świeczniku, to posiadanie szczególnej pozycji, a co za tym idzie – postawienie za wzór do naśladowania pod każdym względem (Liddell, Scott nd.). W kontekście eklezjologicznym termin ten odnosi się do Cerkwi lokalnej, którą charakteryzuje nienaganne, w pełni dojrzałe i przykładowe funkcjonowanie. Powyżej nadmieniono, że helleńskie κεφαλή odnosi się także do „źródła krystalicznej wody” – można zatem zaryzykować stwierdzenie, że autokefalia w znaczeniu statusu administracyjnego powinna być nadawana tej Cerkwi, którą cechuje czystość nauki, dogmatu, dyscypliny kanonicznej, odpowiedzialności i nienaganność samodzielnego działania.

Termin „autokefalia” nie występuje ani w Piśmie Świętym, ani też postanowieniach Soborów Powszechnych. Prawosławna tradycja kanoniczna potwierdza, że słowo to ma swoje korzenie w 34. Kanonie Apostolskim, gdzie po raz pierwszy pojawiają się razem terminy αὐτός i κεφαλή (Grigoriță 2007, 43).

Pierwsze trzy wieki chrześcijaństwa kształtowały strukturę kościelną w oparciu o tzw. model metropolitalny, odpowiadający podziałowi administracyjnemu Cesarstwa Rzymskiego. Każda prowincja [gr. επαρχία] eklezjalna obejmowała kilka biskupstw podporządkowanych metropolii, której biskup, wybierany przez miejscowy synod, nosił tytuł metropolity. Można zaryzykować stwierdzenie, że praktyka synodalności w pewnym stopniu wyrażała zaczątki autokefalii: prowincjonalny synod mógł bowiem samodzielnie rozstrzygać kwestie personalne i dyscyplinarne bez ingerencji zewnętrznej władzy kościelnej czy świeckiej.

Sobór Nicejski w 325 r. ugruntował tę autonomię w kanonie 6, uznając „stare zwyczaje ustalone w Egipcie, w Libii i Pentapolis” (Znosko 2000, 37), a tym samym potwierdzając prawo prowincji do własnego zwierzchnika. Tak ustanowiona zasada, że „sprawami każdej prowincji

zarządza jej własny sobór” (Znosko 2000, 37), stanie się później kluczowym kryterium kanonicznej autokefalii.

W historii Cesarstwa Rzymskiego – Bizantyjskiego badane pojęcie pierwotnie odnosiło się do terytoriów lub miejscowości, które w najmniejszym stopniu nie były zależne od jakiegokolwiek władcy. Cesarz Konstantyn VII Porfirogeneta (945-969) w swoim słynnym dziele „O zarządzaniu imperium” opisuje podporządkowanie Dalmacji i okolicznych narodów słowiańskich Cesarstwu Rzymskiemu pod rządami cesarza Herakliusza, a później pod panowaniem niedbałego i niedoświadczonego Michała. Niedbalstwo i brak doświadczenia tego drugiego sprawiły, że twierdze Dalmacji i lokalne plemiona słowiańskie stały się samorządne i niezależne od władzy cesarza, czyli „autokefaliczne”. Wspomniane dzieło głosi: „κάστρα οικούντες γεγόνασιν αυτοκέφαλοι μήτε τῷ βασιλεὶ Ρωμαίων” (cyt. za: Tel’pis 2023, 260). Pozycję samodzielności regionów Konstantyn uwypukla ponadto wyrażeniem „τινὶ μὴ υποκείμενοι” (cyt. za: Tel’pis 2023, 260), a zatem: „nikomu nie podległe”. „Autokefalia” odnosiła się również do wybranych władców, którzy sprawując swój urząd na peryferiach świata rzymskiego, posiadali pewną autonomię³. Co ciekawe, terminem tym określano także odległe i opanowane przez plemiona barbarzyńców terytoria lub też tych przywódców, którzy nie byli prawnie związani z Cesarstwem Rzymskim (Feidas 1977, 261).

3. Historyczno-kanoniczna ewolucja autokefalii w Kościele Wschodnim

W kontekście eklezjologicznym słowo „autokefalia” po raz pierwszy zostało użyte przez lektora konstantynopolitańskiej Hagii Sophii i słynnego bizantyjskiego historyka Teodora Anagnostosa⁴. W swym dziele pt. „Historia Kościoła” mówi on o relikwiach św. Barnaby odnalezionych

³ W pierwszym tysiącleciu chrześcijaństwa terminy αυτοκέφαλον i αυτονομία (gr. αυτός – „sam” + νόμος – „prawo”) stosowane było jako synonimy (Zob. Feidas 1977, 7).

⁴ Szerzej na temat jego życia i twórczości zob. Christou 2006, 544-545.

na Cyprze. Na piersi apostoła leżała własnoręcznie przepisana przez niego Ewangelia wg Mateusza. Na tej właśnie podstawie: „Cypryiczkom udało się uczynić swoją metropolię autokefaliczną i niepodlegającą już Antiochii [Εξ ης προφάσως και περιγεγόνασι Κύπριοι το αυτοκέφαλος είναι την κατά αυτούς μητρόπολιν και μη τελείν υπό Αντιόχειαν]” (Anagnōstis 1866, 184). III Sobór Powszechny w Efezie formalnie potwierdził niezależność wyspy, odrzucając jednocześnie roszczenia Antiochii. Oznaczało to precedens uznania autokefalii na podstawie długotrwałej praktyki i tradycji apostołskiej, a nie wyłączenie aktu cesarskiego czy patriarchalnego. Kościół cypryjski stał się w ten sposób modelowym przykładem, jak miejscowa wspólnota, powołując się na starożytność swej wiary i nieprzerwany łańcuch sukcesji apostołskiej, może zachować prawo do samodzielnego wyboru biskupów.

Dzieło pt. „Ekfesis”, przypisywane powszechnie Pseudo-Epifaniu-szowi, zawierające hierarchiczny spis metropolii i diecezji, opracowane i uzupełnione w czasach panowania cesarza Herakliusza (610-641), nazywa wybranych hierarchów „autokefalicznymi arcybiskupami”. „Arcybiskup autokefaliczny” (gr. αυτοκέφαλος αρχιεπίσκοπος) nie był zależny od jurysdykcji metropolity, w którego diecezji znajdowała się jego katedra, lecz podlegał bezpośrednio patriarche Konstantynopola, który to patriarcha dokonywał jego chirotonii (Chrizostom I nd.). Wspominał on podczas każdego nabożeństwa wyłącznie jego imię. Dodatkowo był on pełnoprawnym członkiem Soboru Patriarchatu Konstantynopolitańskiego. Autokefalicznemu arcybiskupowi nie mogli jednak podlegać inni biskupi. Żywym przykładem tego typu kanonicznej sytuacji były chociażby miejscowości takie jak: Smyrna (Azja), Sebastopolis (Awasgia) i wiele innych, głównie w zachodniej części Azji Mniejszej, Półwyspu Bałkańskiego oraz u wybrzeży Morza Czarnego (Tel’pis 2023, 262). W VII wieku były już 33 tego typu autokefaliczne arcybiskupstwa. Na początku dziewiątego stulecia ich liczba wzrosła do 47, natomiast około sto lat później – ponad 50. Tuż przed upadkiem Konstantynopola funkcjonowało ich niemal 80.

Warto zauważyć w tym miejscu, że ta dynamiczna proliferacja lokalnych autokefalicznych struktur nie przebiegała w izolacji od szerszych procesów instytucjonalnych zachodzących w świecie bizantyjskim. Proces konsolidacji metropolii w większe jednostki doprowadził bowiem do wyłonienia się pięciu prymarnych stolic — Rzymu, Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy — których uprzywilejowaną rolę ujęto w Novelli 131 Cesarza Justyniana (535 r.) (Miller, Sarris 2018, 654-665) oraz na Soborze Trullańskim w 691-692 r. (Znosko 2000, 83). Ten model, nazwany później „pentarchią” [gr. πενταρχία], miał gwarantować jedność wiary poprzez kolegialną odpowiedzialność pięciu patriarchatów. Jednomysłność wszystkich pięciu patriarchów stanowiła swoistą pieczęć prawowierności [gr. ορθοδοξία] Kościoła powszechnego, gwarantującą integralność i autentyczność tradycji oraz nauczania chrześcijańskiego.

Na tym tle zasady przyznawania statusu autokefalii lokalnym wspólnotom były coraz silniej powiązane zarówno z ich specyficzną tradycją, jak i z pozycją w obrębie nowo powstałej struktury prawno-kanonicznej. Co nie mniej istotne, przywilej posiadania autokefalicznego arcybiskupstwa przyznawany był tym miejscowościom, które na danym terenie wyjątkowo wsławiły się działalnością i/lub nauczaniem szczególnie znanych świętych, bądź też głośną i paradygmatyczną zarazem męczeńską śmiercią wyznawcy wiary. Niemale znaczenie miało w tym aspekcie położenie strategiczne oraz polityczne znaczenie takiej miejscowości (Chrizostom I nd.). Aby lepiej zrozumieć to zagadnienie, wystarczy przywołać w tym miejscu postać wielkiego hierarchy Kościoła św. Bazylego Wielkiego – autokefalicznego arcybiskupa Cezarei Kapadockiej (Chrizostom I nd.). Czym zatem zasłynęła sama Cezarea? Już na początku swego pierwszego listu apostoł Piotr zwraca się do chrześcijan zamieszkujących Kapadocję (1 P 1,1)⁵, której stolicą była Cezarea.

⁵ „Piotr, apostoł Jezusa Chrystusa, do wędrowców rozproszonych po Poncie, Galacji, Kapadocji, Azji i Bitynii, wybranych zgodnie z tym, co przewidział Bóg Ojciec, w uświęceniu Ducha, ku posłuszeństwu i pokropieniu krwią Jezusa Chrystusa; łaska

Tradycja, piórem św. Grzegorza z Nyssy, głosi, że pierwszym biskupem miasta był ewangeliczny Longin Setnik, po nim zaś posługę tę pełnili jego uczniowie: Paweł Apollon i Epafrodyt. Cezarea była znaczącym ośrodkiem handlu i produkcji rzemieślniczej oraz jednym z centrów kultury greckiej (Vinogradond nd.).

Wybitny grecki historyk ks. Georgios Metallinos wysnuwa dość odważne przypuszczenie, że status autokefalicznego arcybiskupa legł u podstaw klasztornej Stauropigi⁶. Na przestrzeni późniejszych wieków natomiast tj. VIII-X pojęcie „autokefalii” używane było zarówno jako termin jurydyczny, jak i odnoszący się do instytucji posiadających pewną niezależność, zdolność do kierowania się „swoimi zasadami, swoim prawem” (Tel’pis 2023, 261). Warto dodać, że grecki termin αυτοκέφαλος tłumaczony był w tekstach łacińskich jako *sui iuris*⁷ i wskazywał na człowieka „mającego pełne prawo działania, własności, zdolności majątkowej” „sam sobie pan”; „nie podlegający jakiegokolwiek innej władzy” (Anagnōstis 1866, 183).

Pojęcie „autokefalia” w bardziej współczesnym znaczeniu kształtuje się w XII wieku. Autor słynnej „Syntagmy” Nilus Doxopater (+1154) klarownie wyraża ideę kanonicznie niezależnej i samorządnej Cerkwi. Doxopater mówiąc o suwerenności Cerkwi cypryjskiej, stwierdza jednoznacznie, że wyspa „jest całkowicie autokefaliczna” [gr. „αυτοκέφαλος παντελώς”] i „samowładna” [gr. αὐτεξούσιος].

wam i pokój niech się pomnoży” (*Pismo Święte Nowego Testamentu* 2022).

⁶ Mowa o ośrodkach monastycznych bezpośrednio podlegających zwierzchnikowi Cerkwi, niezależnie od tego, w granicach jakiej diecezji jest on położony. Termin Stauropigia składa się z dwóch pojęć: σταυρός – „krzyż” oraz πήγνυμι – „wbicić”, „umocować”, „zamocować”. Patriarcha osobiście bądź przez swego przedstawiciela przekazywał krzyż, który umieszczano w fundamentach powstającego korpusu klasztornego. Jeśli główna świątynia już funkcjonowała, krzyż umieszczany był za ołtarzem [cs. *prestołem*].

⁷ *Personae sui iuris* – osoby, które nie podlegały niczyjej władzy w rodzinie. Osobą *sui iuris* mógł być na przykład mężczyzna, którego nazywano wówczas *pater familias* (niezależnie od wieku i rzeczywistej sytuacji rodzinnej). Osoby *sui iuris* miały pełną zdolność majątkową, tj. były wyłącznym podmiotem praw majątkowych

Suwerenność Cypru została – jego zdaniem – uzasadniona działalnością Barnaby na tych terenach, śmiercią apostoła, odnalezieniem jego relikwii oraz obecność Ewangelii Marka na jego piersi (Doxopatrīs 1866, 1097)⁸.

Słynny bizantyjski kanonista i patriarcha Antiochii Teodor Balsamon (XII w.), interpretując drugi kanon I Soboru Konstantynopolańskiego (381 r.), zwraca uwagę na fakt, że „zgodnie ze wspomnianym kanonem w minionych czasach wszyscy diecezjalni metropolici byli autokefaliczni, a wybierały ich ich własne synody [Σημειώσαι οὖν ἀπὸ τοῦ παρόντος κανόνος ὅτι το παλαιόν πάντες οἱ τῶν ἐπαρχιῶν μητροπολίται αυτοκέφαλοι ἦσαν]”⁹. dniesienie Balsomona do „minionych czasów” i ojców II Soboru Powszechnego do decyzji Soboru w Nicei, wyraźnie wskazuje, że pod koniec XII wieku mamy do czynienia z wyraźną tendencją rozumieniem autokefalii Cerkwi w jej ściśle kanonicznym znaczeniu.

Powyższą obserwację Balsamona potwierdzi również ks. Georgij Telpis, mówiąc, że już od pierwszej połowy XIII wieku pojęcie „autokefalii” będzie odnosić się do sfery czysto eklezjalnej, zaś jej istota sprowadzi się do prostej i jednocześnie apostołskiej zasady – biskupów określonego

⁸ Teodor Anagnostos najprawdopodobniej pomylił się, mówiąc o egzemplarzu Ewangelii Mateuszowej na piersi Barnaby, który był krewnym św. Marka Ewangelisty. Dlatego św. Paweł nazywa go kuzynem Ewangelisty (Kol 4,10).

⁹ „Biskupi prowincji kościelnych niech nie czynią zamieszania w Kościołach i niech nie rozciągają swej władzy na Kościoły znajdujące się poza granicami swojej prowincji, lecz w myśl kanonów biskup Aleksandrii niech zarządza tylko Kościołami Egiptu; biskupi wschodni niech sprawują zwierzchnictwo wyłącznie na Wschodzie, zachowując prerogatywy Kościoła w Antiochii; biskupi prowincji w Azji niech sprawują zwierzchnictwo jedynie w Azji; biskupi z Pontu niech mają w swojej kompetencji wyłącznie sprawy prowincji Pontu; biskupi z prowincji trackiej – co dotyczy Tracji. Biskupi, nie będąc wzywani, nie powinni opuszczać granic swej prowincji w celu udzielenia święceń lub wykonania jakiejś innej funkcji kościelnej. Ma się rozumieć, że przy przestrzeganiu wyżej podanej reguły, dotyczącej prowincji kościelnych, sprawami każdej prowincji zarządzać będzie sobór tejże prowincji, jak to uchwalono w Nicei. Co się zaś tyczy Kościołów Bożych, znajdujących się wśród ludów barbarzyńskich, należy nimi zarządzać zgodnie z przestrzeganiem do dzisiejszego dnia zwyczajem ojców” (Znosko 2000, 43-44).

terytorium (diecezji) wybiera i wyświęca zgromadzenie hierarchów – tj. sobór określonego terytorium. Ten sam porządek dotyczy wyboru jej zwierzchnika, który również wybierany i intronizowany jest przez lokalnych biskupów i nie potrzebuje zatwierdzenia swego wyboru przez zwierzchnika innej Cerkwi (Tel'pis, 2023, 263).

Trzeba pamiętać, że jednym z najbardziej widocznych znaków autokefalii w prawosławiu pozostaje miejsce danego Kościoła w dyptychach¹⁰ liturgicznych. Wspominanie zwierzchników innych Kościołów autokefalicznych podczas każdej Świętej Liturgii stanowi publiczny wyraz pełnej komunii eucharystycznej, natomiast wykreślenie imienia jest równoznaczne z deklaracją zerwania jedności kościelnej¹¹. Ta praktyka, będąca fundamentalnym elementem liturgii, odzwierciedla zarówno teologiczny, kanoniczny, jak również praktyczny wymiar eklezjologii prawosławnej. Liczba zwierzchników, których imiona są wymieniane, wynosi aktualnie 15. Cztery pierwsze miejsca zajmują tzw. starożytny patriarchaty, po których umieszcza się zwierzchników patriarchatów nowożytnych i następnie głowy Kościołów autokefalicznych o godności arcybiskupa lub metropolity.

¹⁰ Termin ten dosłownie oznacza „złożony podwójnie”. Składają się na niego dwa człony δις – „dwa razy” oraz πτυχή – „zgięcie”, „fałda”. Pojęcie odnosi się do dwuczęściowych tabliczek służących w starożytności do pisania, które z czasem zyskały znaczenie liturgiczne w Kościele jako spisy imion czy listy hierarchów.

¹¹ Za przykład posłużyć może epizod mający miejsce w 2004 r., kiedy doszło do zawieszenia jedności eucharystycznej między patriarchą ekumenicznym Bartłomiejem a arcybiskupem Aten Chrystodulosem w wyniku sporu o jurysdykcję nad tzw. „Nowymi Ziemiemi” [gr. Νέες Χώρες] metropoliami północnej Grecji. Główna przyczyna konfliktu dotyczyła ingerencji w obsadę biskupstw tych terytoriów, które zgodnie z aktem patriarchalnym z 1928 roku pozostawały pod formalnym zwierzchnictwem Konstantynopola, choć administrowane były przez Kościół Grecji. Synod Patriarchatu Ekumenicznego uznał takie działania za naruszenie ustaleń kanonicznych i podjął decyzję o wykreśleniu imienia arcybiskupa Aten ze swoich dyptychów oraz o zerwaniu wspólnoty eucharystycznej. Sytuacja ta trwała kilka miesięcy i zakończyła się pojednaniem, po przywróceniu jurysdykcyjnych ustaleń i uznaniu praw Matki Cerkwi przez Kościół grecki.

W praktyce liturgicznej istotne jest nie tylko samo uwzględnienie danej osoby w dyptychach, lecz także porządek, w jakim podczas nabożeństwa imiona są wymieniane przez zwierzchnika Kościoła lokalnego lub diakona. Kolejność ta wyraża zasadę honorowego pierwszeństwa, wynikającą z historycznego i kanonicznego statusu każdego Kościoła, a nie hierarchii władzy czy godności. Imiona zwierzchników Kościołów wpisane do dyptychów są wspominane trzykrotnie: przed Trysagionem, podczas Wielkiego Wejścia oraz pod koniec centralnego momentu Liturgii tj. Kanonu Eucharystycznego. Liturgiczne wspominanie imion hierarchów stanowi więc teologiczną rzeczywistość, wyrażającą zarówno widzialną, jak i niewidzialną jedność Kościoła w Eucharystii, potwierdzaną praktyką każdej lokalnej wspólnoty.

4. Zakończenie

„Autokefalia” to pojęcie o ewoluującym charakterze, wywodzące się pierwotnie z greko-rzymskiego dyskursu politycznego, a następnie zaadaptowane przez eklezjologię prawosławną. Początkowo odnosiło się do samorządnych terytoriów i osób funkcjonujących na obrzeżach Cesarstwa Bizantyjskiego. W sensie kościelnym termin ten po raz pierwszy został użyty przy uzasadnieniu niezależności Kościoła cypryjskiego i stopniowo zaczął odnosić się do arcybiskupstw pozostających poza jurysdykcją metropolitalną, ale bezpośrednio poddanych patriarchom, szczególnie Konstantynopola. Od XII w. pojęcie autokefalii zostało uniwersalizowane i skanonizowane jako kluczowy termin odnoszący się do statusu prawno-kanonicznego, który oznacza pełną niezależność Kościoła lokalnego w zakresie wyboru własnych biskupów i zwierzchnika bez konieczności podporządkowania się jakiegokolwiek zewnętrznej zwierzchności. Kryteria przyznawania autokefalii opierały się historycznie nie tylko na rozwoju organizacyjnym danego Kościoła, ale również na świętości miejsca, obecności relikwii lub działalności apostołów, a także strategicznym i politycznym znaczeniu regionu.

Całościowa analiza dowodzi stopniowego przekształcenia znaczenia terminu od konotacji czysto politycznych ku rozumieniu ściśle kano-
niczno-eklezjologicznemu, znajdującemu wyraz w liturgicznej praktyce
dyptychów.

Bibliografia

- Abramowiczówna, Zofia. 1958. *Słownik grecko-polski*. Warszawa: PWN.
- Anagnōstis Theodōros. 1865. „Apo tou Deuderou Vivliou.” W *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. Red. Jacques Paul Migne. Tom 86 (podtom A), 183-216. Paris.
- Chrīstou, Panagiotou. 2006. *Ellīnikī Patrologia*. Tom 5. Thessalonikī: Kyromanos.
- Chrizostom I, archiepiskop. Nd. „O titule archiepiskopa.” Dostęp: 2024.05.24. <https://pravoslavie.ru/41411.html>.
- Doxopatris Neilos. 1864. „Taxis tōn patriarchikōn thronōn.” W *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. Red. Jacques Paul Migne. Tom 132, 1084-1115. Paris.
- Feidas, Vlasios. 1977. *O thesmos tīs Pentarchias tōn Patriarchōn. Proypotheseis diamorfoseōs tou thesmou*. Athīna.
- Grigoriță, Georgică. 2007. *Il concetto di «Ecclesia sui iuris». Un'indagine storica, giuridica e canonica*. Rome: Libro impresso.
- Liddell, Henry George, i Robert Scott. Nd. *Mega Lexikon tīs Ellīnikīs Glōssīs*. Dostęp: 2024.04.02. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddell-scott/search.html?lq=κεφαλή.
- Miller, David J.D., i Peter Sarris. 2018. *The Novels of Justinian. A Complete Annotated English Translation*. London: Cambridge University Press.
- Mpampiniōtis, Geōrgios. 2002. *Lexiko tīs neas ellīnikīs glōssas*. Athīna: Kentro Lexikologias E.P.E.
- Pismo Święte Nowego Testamentu*. 2022. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.

- Tel'pis, Georgij. 2023. „Vozniknovenie Avtokefalii Cerkvi.” W *Nasledie christianskoj cerkvi: bogoslovie, istoriâ, kultura. Materialy V vse-rossijskoj nauczno-bogoslovskoj konferencji, posvâšennoj 25-letiu vozroždeniâ Vladimirskoj duchovnoj seminarii (16-17 marta 2023 goda, g. Vladimira)*, 258-265. Vladimir.
- Tsirelis, Nikolaos. 2013. *To autokefalo kai o tropos anakirixis tou. Thesaloniki: Diplomatiki ergasia pou ypovlithike sto Tmima Poimantikis kai Koinonikis Theologias tou A.P.Th.*
- Vinogradov, Nikolaj. Nd. „Kesariâ Kappadokijskaâ.” Dostęp: 2025.05.24. www.pravenc.ru/text/1684273.html
- Znosko, Aleksy. 2000. *Kanony Kościoła Prawosławnego*. Hajnówka: Bratczyk.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXVII

Zeszyt 1

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

WARSZAWA 2025

REDAGUJE KOLEGIUM

prof. dr hab. Jakub Sławik – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ucz. – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ucz.

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ucz. – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 7,7. Nakład: 100 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

JERZY OSTAPCZUK, <i>Parateksty ewangeliczne w Antologionie Mateusza Dzie- siątego: posłowania do Ewangelii i stychometria końcowa</i>	7
JONASZ OŚWIECIŃSKI, <i>Komentarz midraszu Jalkut Szimoni do Psalmu 23</i>	29
ADAM MAGRUK, METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), <i>Pojęcie autokefalii w Kościele Wschodnim do XIII wieku</i>	51
АЛЕКСАНДР ФЕДЧУК, <i>Вклад редемптористов в развитие униатского движения на Волыни</i>	63
ЕП. СЕРАФИМ (ВЛАДИМИР АМЕЛЬЧЕНКОВ), <i>Польский колокол в Смоленске: историко-археологическое исследование</i>	79
MARCIN RZEPKA, <i>Misje medyczne w protestantyzmie a problem ochrony zdrowia misjonarzy. Na przykładzie misji anglikańskich i presbiteriańskich w I połowie XX wieku</i>	97
DAMIAN HERATYM, <i>Problematyka teologiczna i kościelna poruszana w czasopiśmie PNKK „Polska Odrodzona” w Polsce w roku 1923</i>	129
WOJCIECH SZCZERBA, <i>The Imago Dei Concept as a Symbol of Human Dignity? A Critical Examination. An Outline</i>	159
Wykaz autorów	172

Contents

ARTICLES

JERZY OSTAPCZUK, <i>Gospel paratexts in the Anthologion of Matthew the Tenth: Subscriptions to Gospels and final stichometry</i>	7
JONASZ OŚWIECIŃSKI, <i>Midrash commentary of Yalkut Shimoni on Psalm 23</i>	29
ADAM MAGRUK, METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), <i>The Concept of Autocephaly in the Eastern Church up to the 13th Century</i>	51
OLEXANDR FEDCHUK, <i>The contribution of the Redemptorists to the development of the Uniate movement in Volyn</i>	63
BP. SERAFIM (VLADIMIR AMEL'ČENKOV), <i>Polish bell in Smolensk: historical and archaeological research</i>	79
MARCIN RZEPKA, <i>Medical missions in Protestantism and the issue of missionaries' health care. The example of Anglican and Presbyterian mission of the first half of the 20th century</i>	97
DAMIAN HERATYM, <i>Theological and church issues discussed in „Polska Odrodzona” magazine of the PNCC in Poland in 1923</i>	129
WOJCIECH SZCZERBA, <i>The Imago Dei Concept as a Symbol of Human Dignity? A Critical Examination. An Outline</i>	159
List of authors	172

Wykaz autorów

Jerzy Ostapczuk, j.ostapczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Jonasz Oświeciński, jonasz.oswiecinski@gmail.com, Wyższa Szkoła Teologiczno-Humanistyczna im. Michała Beliny-Czechowskiego w Podkowie Leśnej ul. Jana Pawła II 39, 05-807 Podkowa Leśna.

Adam Magruk, a.magruk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Olexandr Fedchuk, l_fedchuk@ukr.net, Volynska Duhovna Seminaria, 43016 Ukraine, Volynskaia Oblast, Luck, vul. Dragomanova 26
Bp. Serafim (Vladimir Amel'čukov), seraphim@list.ru, ul. Krutickaja, 11, Moskwa, 109044.

Marcin Rzepka, marcin.rzepka@uj.edu.pl, Instytutu Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Grodzka 52, 31-044 Kraków.

Damian Heratym, dheratym@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Wojciech Szczerba, w.szczerba@ewst.pl, Ewangelikalna Wyższa Szkoła Teologiczna, ul. Św. Jadwigi 12, 50-266 Wrocław.